

KULTURHISTORISK BYGGNAD SINVENTERING I HÄSTHOLMEN, VÄSTRA TOLLSTAD SOCKEN,
ÖDESHÖGS KOMMUN.

Metod och målsättning

Syftet med byggnadsinventeringen har varit att presentera miljöer och enskilda objekt av kulturhistoriskt intresse men även att kartlägga karaktäristiska drag i bebyggelsestrukturen. En kulturhistorisk byggnadsinventering ger fördjupade kunskaper om bebyggelsens karaktär, vilket finns ett stort behov av i den kommunala planeringen.

Förutom Hästholmen har ett tiotal fastigheter norr om orten också inventerats. Inventeringen berör all bebyggelse i Hästholmen. Områden med 50-60 och 70-80-talsbebyggelse har dokumenterats mera översiktligt. Övriga fastigheter har fotodokumenterats och en byggnadsbeskrivning är gjord efter förtryckt formulär. En kulturhistorisk klassificering har gjorts av samtliga inventerade byggnader enligt följande:

- 1B Byggnad av stort kulturhistoriskt värde.
- M Byggnad som är värdefull för miljön.
- 2 Byggnad av ringa eller inget kulturhistoriskt värde.

Fältarbetet har berört byggnadernas exteriör och de miljöer de ingår i. Uppgifter rörande ålder och eventuell om- och tillbyggnad har framtagits i byggnadsnämndens arkiv, genom länsmuséets klipparkiv, i hembygds-litteratur, i bokverket "Sveriges bebyggelse - landsbygden" samt genom intervjuer på platsen.

Prioriterade miljöer och objekt beskrivs mera ingående.

De utvärderade miljöerna bör ses som förslag till bevarandeområden, dvs. områden där kommunen eller markägarna bör påverkas att hävda ett långsiktigt bevarande. Dessa områden bör fortlöpande stå under antikvarisk (kulturhistorisk) kontroll genom remisser av byggnadslovsärenden till länsmuséet samt genom samråd rörande andra frågor som kan påverka områdets karaktär (färgsättning, tilläggsisolering).

Historik

Namnet Hästholmen har troligen att göra med de små bergsholmarna utanför hamnen. Hästholmens skyddande läge och naturliga hamninlopp har utgjort ett perfekt utgångsläge för kommunikationsleden mellan Öster- och Västergötland vilken har anor från förhistorisk tid. Hällristningar från bronsåldern bekräftar en lång boendekontinuitet men troligt är att här har funnits bosättningar långt tidigare. Orten har haft stor betydelse under medeltiden. Då var Hästholmen stad med eget stadsvapen. Detta finns avbildat med ett fartyg och inskriptionerna S Vilia Hestholmensis, vilket lär betyda Hästholmen stad eller borg.

1327 nämns orten med Vilia Forensis dvs. en ort med torg och handel. Här lär också ha funnits en kyrka belägen söder om Västergården. På 1600-talet fanns ruinerna kvar. I skifteskartorna omtalas kapelltomten vilken var belägen på den plats där kyrkan förmodas ha legat. Att det en gång har funnits en kyrka stöds av ett brev från 1327 där Johan Erlandsson testamenterade sin gård i Hästholmen till Alvastra kloster och skänker en skrud till kyrkan i Hästholmen.

Där fyren idag står har en holme funnits Husbacken, där en gång borgen Hästholmens hus stod. Där styrde med hård hand riddaren Gert Snakenborg i Albert av Mecklenburgs namn.

På 1540-talet ägde Alvastra kloster samtliga fem gårdar i Hästholmen och de har sannorligt tillhört klostret långt tidigare.

Därefter är det först på 1800-talet man får veta lite mera om vad som händer på orten.

I och med Göta Kanals tillkomst blev båttrafiken på Vättern allt livligare. Hästholmsvikens skyddande läge utnyttjades allt mer. Trycket på en utbyggd hamn var stort. 1859 startade Hästholmens Hamn och Magasinbolag på intiativ av handelsman Johanna, en legendarisk kvinna i ortens historia. 1861 stod hammagasinet färdigt vilket idag minner om den livliga trafik som här en gång pågick.

Norr om Västergården låg Hammschweizeriet vilket öppnades 1864. Här lär många resande avnjutit de mest delikata måltider blickandes ut över Vättern och Omberg. Dessvärre är Hammschweizeriet borta sedan länge. Ett näringsställe av enklare slag var Gästgivaregården, också den belägen nära hamnen. Efter järnvägens tillkomst fanns också järnvägshotellet där nu värdshuset Vätterhästen är inrymt. Det har under årens lopp varit väl sörjt för de resandes välfärd.

1886 var det dax för järnvägens intåg i Hästholmen; det var banan Fågelstad-Vadstena-Ödeshög som gick igenom orten. Järnvägsstationen var klar 1888, en stabil byggnad i rött tegel som revs endast för några år sedan. 1873 inrättades en telegrafstation. 1912 stod järnvägen Mjölby och Hästholmen klar. Dessutom fanns det daglig ångbåtsförbindelse mellan Hjo och Hästholmen.

Bebyggelseutveckling

Vad som främst präglat Hästholmen är hamnen med dess verksamhet med sjöfart, handel och fiske samt järnväg.

Hästholmen har vuxit fram på de fem bondgårdar som legat här sedan många hundra år. Laga skifte förrättades på 1850-talet och Hallegården, Södergården och Norrgården flyttades ut från den täta bygemenskapen till de platser de nu ligger.

Före järnvägens tillkomst var bebyggelsen i Hästholmen inte särskild omfattande. Det var gårdarna med sina ekonomibyggnader och arbetarbostäder. En viss småskalig bebyggelse förekom utmed Hamngatan. Därutöver fanns byggnader med anknytning till hamnen såsom hamnmagasinet, hamnstugan där hamnfogden bodde. Efter järnvägens etablerande ökar i väsentlig grad bostadsbyggandet i Hästholmen. Ett mångfald hus är uppförda mellan 1900-20-talet. Därefter kommer en viss stagnation i husbyggandet för att på 40- och 50-talen åter blomma upp. Villor och radhus från 70- och 80-talet finns också-representerade. Den äldre bebyggelsen är i huvudsak koncentrerad runt hamnen och utmed Hamngatan. Endast ett fåtal nya hus är insprängda i den övrigt så homogena miljön. Nybebyggelsen har fyllt på i utkanten av huvudstråket och "centrum". Några putsade hus förekommer men träpanel utgör det dominerande fasadmaterialet. I många fall är det en stående och liggande smal fasspontpanel vilken utgör en dekorativ växelverkan i fasaden. Vissa fasadförändringar har skett i form av tilläggsisoleringar och fasadtegel och grov lockpanel har ersatt den ursprungliga puts och träpanelarkitekturen. Plastfärg och lasyr har ersatt den gamla oljefärgen. Moderna större fönster har ersatt de mindre ursprungliga. Betongpannor har ersatt tegelpannor som takbeklädnad.

Synpunkter på byggnadsvård

För att de i området redovisade byggnaderna inte skall förlora sina yttre kvaliteter bör inte enbart ombyggnad utan också det löpande underhållet genomföras så att byggnadernas utseende inte förvanskas. Man bör bibehålla material, form och profiler. Kulör och färgtyp bör väljas med hänsyn till lokaltradition, funktion och ålder. Till och ombyggnaden bör genomföras varsamt och underordnas helheten. Vid nybyggnad bör en anpassning ske till den befintliga angränsande bebyggelsen. Det gäller volym, färg och material samt lokaltradition.

Med tanke på svårigheterna att med gällande byggnadslagstiftning i detalj reglera bevaring och upprustning av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Miljöbevaringsarbetet bör därför i stor utsträckning vara inriktat på information från byggnadsnämnden till allmänheten.